LUND UNIVERSITY

Inledning till Bertil Malmberg. Diktaren i sitt sekel. Artiklar, tillfällesdikter och opublicerade manuskript i urval av Peter Luthersson och Anders Mortensen

Mortensen, Anders; Luthersson, Peter

Published in:
Bertil Malmberg. Diktaren i sitt sekel. Artiklar, tillfällesdikter och opublicerade manuskript i urval av Peter Luthersson och Anders Mortensen

2006

Link to publication

Citation for published version (APA):
Mortensen, A., & Luthersson, P. (2006). Inledning till Bertil Malmberg. Diktaren i sitt sekel. Artiklar, tillfällesdikter och opublicerade manuskript i urval av Peter Luthersson och Anders Mortensen. I *Bertil Malmberg. Diktaren i sitt sekel. Artiklar, tillfällesdikter och opublicerade manuskript i urval av Peter Luthersson och Anders Mortensen* Bokförlaget Atlantis.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 18. Dec. 2025

BERTIL MALMBERG

DIKTAREN I SITT SEKEL

Svenska Humanistiska Förbundet
Bertil Malmberg-sällskapet

2006

ATLANTIS

Inledning

»BERTIL MALMBERG övergiven av eftervärlden«, så löd rubriken till en liten artikel som stod att läsa på *Svenska Dagbladets* kultursida den 6 mars 2000. Knut Ahnlund hade varit och promenerat på Lidingö kyrkogård och därvid kommit fram till den stora sten som förutom ett par diktstrofer bär inskriptionen: »Skalden Bertil Malmberg / född 13.8 1889 / död 11.2 1958 / En av De aderton i Svenska Akademien«.

En iakttagelse gjorde att Ahnlund skyndade från kyrkogården till sin telefon och omsider till sin skrivmaskin: »Den här gången upptäckte jag något nytt. Vid sidan av stenen stod en pinne nedstucken i jorden. På den flaggade en gul lapp. På lappen ombedes släkt eller närstående att kontakta kyrkogårdsförvaltningen för upplysningar. Eftersom jag alltid känt mig som en tacksam närstående till denna ensamma ande ringde jag till förvaltningen och frågade vad som stod på. Jag fick veta att enligt regler som gäller från årsskiftet då kyrkan skildes från staten måste alla gravplatser ha en levande gravrättsinnehavare. I Lidingö finns 7 000 gravar, av dem saknade 3 000 intill nyligen kända ägare. Sedan augusti har man hittat 700 av dem. Dock hittills ingen som bryr sig om den Malmbergska graven. Gör ingen det under den närmaste tiden går gravrätten efter två år tillbaka till kyrkogårdsförvaltningen. Det innebär i normalfall att graven demoleras och öppnas för en ny innehavare.«

Demolering kunde undvikas genom Knut Ahnlunds ingripande. Svenska Akademien gick till en kostnad av 600 kronor in som gravrättsinnehavare. Men episoden är likväl betecknande. Malmberg ter sig övergiven, ja, är i den mån han alls är håg-

kommen närmast misskänd. Hans postuma öde passar in i ett rollmönster. Låt oss för jämförelsens skull beakta tre diktareftermälen.

Alla som tror sig kunna sin svenska litteraturhistoria vet att Sten Selander var en trångsynt nolla som inte förmådde följa med
12 sin tid, att Bertil Malmberg var tämligen nazistanstruken och därför helst bör lämnas därhän och att Karl Vennberg var den framtidsdräktiga modernismens banerförare och omsider kulturradikalismens särskilde mysfarbror. Bevisen tycks ovedersägliga. Den omsorgsfulle empirikern kan citera några rader ur någon dikt av Selander och påvisa att där förekommer både versmått och rim. Genom ihärdig närläsning kan belägg ges för att Malmberg använder uttrycket »ras« i sin 1935 utgivna lyrikvolym *Dikter vid gränsen*. Och en närmare granskning av vilken dikt som helst av Vennberg ger bevis för att där förekommer varken versmått eller rim.

Det kan finnas skäl att reflektera över detta rollmönster och den berättelse om en segerrik modernism som det i stor utsträckning återgår på, en berättelse som gör modernism till en fråga om formspråk och alls inte vidrör idéinnehåll och ideologiska kopplingar. Som historiskt fenomen är modernismen emellertid djupt och komplicerat relaterad till totalitarismen, till den svarta, bruna och röda fascism som under 1900-talet utmanade demokrati, liberalism och kapitalism. Förhållandet blir uppenbart för envar som ägnar allvarlig uppmärksamhet åt de företrädare för olika ismer som ute i Europa gav den modernistiska strömningen kraft och vitalitet, åt futurister, vorticister, expressionister, dadaister och surrealister. Det borde vara dags att inom svensk litteraturhistorieskrivning återerövra dikten från den persikoträdgård utanför världen där närläsarna dväljs med sitt korsordsknåp och återföra den till historien. Enkla metoder står till buds, sådana som även kastar förklarande ljus

på detta med Malmberg och nazismen. I stället för att göra särdeles vetenskapliga iakttagelser om befintligheten eller ej av versmått och rim respektive uttrycket »ras« i välkända dikter av Selander, Malmberg och Vennberg kan man förslagsvis kika på vad den nationalsocialistiska pressen hade att säga om de tre vid någon lämplig tidpunkt, alltså en sådan tidpunkt då historien ännu inte tillhandahöll något ideologiskt facit för vem som skulle segra och vem som skulle förlora. Man kan till exempel bläddra igenom årgångarna 1936 och 1937 av *Den svenske nationalsocialisten*.

Den svenske nationalsocialisten var huvudorgan för Nationalsocialistiska arbetarepartiet, vars ledare och führeraspirant hette Sven Olov Lindholm. Tidningen präglas av en till besatthet gränsande upptagenhet av den s.k. judefrågan och åtföljande antisemitiska utfall. Förstasidesrubrikerna har inte sällan appellform: »Svensk folkfront mot judefronten!« (29/7 36). Under 1936 löper en redan tidigare påbörjad artikelserie om »'Svenska' judar«. Olika framstående judiska medborgare blir porträtterade, och skribenterna hymlar inte med sin vilja: »Judarna till Madagaskar!« (22/1 36). Somliga nyhetsartiklar har ett anslag som visar att delar av tankeinnehållet dessvärre har motstått tidens gång: »Arabernas försvarskamp mot de judiska inkräktarna. Judarna ha ingen rätt till Palestina« (15/2 36). Eller: »Terrorn rasar i Palestina. Världsjudendomen tränger på, araberna försvara sin torva« (27/5 36). Också tidningens annonser är stilenliga. Haga pappershandel erbjuder hakkorsnålar i vit emalj för 75 öre styck, medan Lundins Bok- & pappershandel betecknar sig som »nationalsocialistisk fackaffär« och särskilt framhåller sitt breda utbud av »litteratur i judefrågan«.

Vad har alltså en sådan tidning att anföra om Selander, Malmberg och Vennberg?

Selander blir hudflängd den 1 april 1936. Redan rubriken vittnar om det förgripliga som han har företagit sig: »Sten

Selander talar demokrati i Uppsala«.Vid alla Sveriges universitet och högskolor är nazismen på »stadig frammarsch«, berättar tidningen: »På grund härav ha demokraterna ansett det nödvändigt att sända sina främsta koryféer på propagandabesök vid universitet och högskolor.« Selander har inför studenterna i Uppsala försökt ringa in ett sant svenskt förhållningssätt, nämligen att vara »en demokratiens talesman i världen«. Med avsky citerar tidningen den fras med vilken han avslutade sitt tal: »Uppgiften att vara demokrat är lika svensk som en björkbacke är det«. Tydligt är alltså att talaren har velat vrida nationalismen ur händerna på dem som perverterar den.

Sommaren 1937 är Selander åter på tapeten. Han har bevistat ett bröllop. Diktarkollegan Anders Österling har gift bort en dotter med »juden, fil. kand. Lennart Josephson«, förkunnar *Den svenske nationalsocialisten* under rubriken »Skalder kräla inför Juda« (23/6 37). De som krälar är sådana som Karl Asplund, Hjalmar Gullberg och Gunnar Mascoll Silfverstolpe. Och dessutom alltså »Nordens vingud och folkfrontsfilosof, hr. Sten Selander«, vilken har deklamerat vers som får tidningen att utbrista: »Hör och tillbed, svenska borgarmobb«. Lindholms trupp var (precis som modernister och kommunister) avgjort hatisk just mot borgerlighet. Förstasidesappellerna kan vara nog så tydliga: »Kamp mot borgardömet! Borgardömet måste dö för att nationen skall leva!« (25/7 36). Målet är lika explicit formulerat: »En andlig resning. Nationalsocialismens kamp gäller en ny människotyp« (21/10 36).

Än mer förhatlig än Selander är Malmberg. I *Dikter vid gränsen* har han visserligen använt »ett begrepp, som varit så gott som tabu i rikssvensk diktning, nämligen rasen« (25/1 36). Tidningen kan citera några strofer med gillande men blir snart bestört: »Malmberg ser på raskampen 'objektivt', ovanifrån. Honom är det likgiltigt vem som utgår som segrare, han har själv i en intervju i Veckojournalen omtalat att han var god vän

med den judiske bolsjeviken Toller i Bayern.« Det som föreföll så lovande var med andra ord i själva verket motbjudande för »Sveriges rasmedvetna socialister«. Den som i dag läser *Dikter vid gränsen* finner mycket riktigt att Malmberg med »ras« bara i begränsad mån syftar på vad nazisterna menade med samma ord och att hans resonemang i själva verket innebär ett grundskott för deras kampfanatism och fantasier om arisk överlägsenhet. Han tecknar bilden av en västerländsk civilisation som mister sin vitalitet, tynar bort och dör medan »mörka folk från fjärrbelägna trakter« stiger fram och griper initiativet eftersom de »ej ha brutit sammanhangen / med urbegynnelser och skaparmakter«. I dag skulle denna ståndpunkt snarast karakteriseras som postkolonial.

Lindholms pennor får snart skäl att återvända till Malmbergs bakvända och illojala ståndpunkt i rasfrågan. »Bertil Malmberg drar en lans för judarna. Anför judiska vittnesmål som bevis för att de äro oumbärliga i vårt land. Hans skriverier kunna likväl ej hindra antisemitismens tillväxt«, basunerar *Den svenske nationalsocialisten* ut på förstasidan den 25 augusti 1937. Malmberg har framträtt i »det judiska organet 'Nu'«, en publikation till vars redaktion han hörde och som redan tidigare hade väckt harm i *Den svenske nationalsocialistens* spalter. Så finner man den 4 mars 1936 hätska ord om »den av Åke Bonnier redigerade hetsblaskan«. Nu har Malmberg tagit ställning mot »dagens antisemitism« som han finner vara »en målviss, med spekulativ kallblodighet organiserad världsrörelse«. Hans vedersakare beskriver honom som prosemitisk skribent och judisk legoknekt, konstaterar att han har en judiskt influerad hjärna och att hans tankar rör sig i judiska cirklar och fastslår: »Herr Malmberg kan vara övertygad om att vi föra en både målmedveten och målviss kamp mot judendomen och med vaken blick (gärna 'kallblodigt') bedriva vår upplysningskampanj.«

Den åberopade artikeln i *Nu* heter »Judisk genius« (1937:33)

och är ett tidigt uttryck för den starka empati som Malmberg skulle visa judarna under de närmast följande åren, en empati som kommer till uttryck exempelvis i hans bidrag till den av Daniel Brick redigerade antologin *Mot antisemitismen* (1943) och i det enastående informerade, engagerade och gripande tal som han höll vid en operasoaré i mars 1943 och som senare
 återgavs i *Dagens Nyheter* (24/3 1943) och i *Judisk tidskrift* (1943:3). År 1937 publicerade Malmberg för övrigt också den mest skarpsinniga analys av nazismens väsen som dittills var tillgänglig på svenska språket, den obarmhärtiga essän »Ungdomskulten i Tredje riket«, som än i dag borde vara obligatorisk läsning i våra skolor. Och året innan hade han gjort ett reportage från koncentrationslägret Dachau, där hans motvilja gäller kommendanten och hans sympati är förbehållen de fångna.

Än Vennberg då? Såvitt bekant skriver *Den svenske nationalsocialisten* ingenting om honom. Men han medverkar. Den 18 mars 1936 återfinns hans dikt »Ansvar och öde«:

Vi är väl alla sent födda,
insatta som arvtagare
till förskingrade arv,
fostrade till trälased
i de söndrade sinnenas
och de förslappade viljornas värld.

Vi är väl alla
sent födda,
men ändock kallade
med en järnhård kallelse
utkorade
med en järnhård utkorelse
att fasta och obevekliga
bygga morgondagens land,

att rista
som enda gravskrift
över vår svaghet:
I strid betvangs den
till mannadåd och seger.

Tvekar vi och sviker,
förråder,
såsom vi har förråtts,
fläta då, o öde,
ditt hårdaste gissel
och förinta oss i vår skam!

Och frampå hösten är det dags igen. Samma dag som tidningen på förstasidan presenterar en analys av det nyss timade riksdagsvalet (»Röd regeringsdiktatur med Bramstorps bistånd. Bondeförbundarna borgerlig gisslan och förklädnad för socialdemokratiens programmatiska bankrutt«) bjuder Vennberg lyrisk uppbyggelse. »Bed mig inte om lycka« heter dikten:

Bed mig inte om lycka,
om vila och trevnad
under stilla och fogliga dagar.
Nej, bed mig om glöd för ditt hjärta,
bed om de brinnande ord,
som jag ville så ut bland vårt folk
för att tända dess blod i lågor.

Bed mig
om extasens förintande timme,
tyglad till tanke,
kuvad till vilja,
förlöst som befriande gärning.

Karl Vennberg fick längre fram förestava historieskrivningen om detta skede i svensk litteratur. Den från diktens mänskliga sammanhang lösgjorda *närläsningen* som dominerande vetenskaplig metod tjänade hans syften förnämligt. Så var den också propagerad av forskare som stod de internationella modernisterna nära, de internationella modernister som hade velat omstörta inte bara konstinstitutionen utan världsordningen och som hade sett formandet av ett nytt medvetande som ett vapen, de internationella modernister som hade haft turen att inte vara omtyckta av de diktatorer som så många i deras egen krets verkligen gillade och som därför alldeles utan egen förskyllan hade kommit att höra till andra världskrigets vinnare. Tre öden frigör sig ur den på närläsning baserade svenska litteraturhistorieskrivningens dimbankar:

Selander kom efter kriget att engagera sig allt mer i miljöarbete och allt mindre i litterär debatt. Att som han ha försökt ringa in ett sant svenskt förhållningssätt framstod med tiden som nattståndet. Befriat från sin kontext verkar det ju bara reaktionärt att ha hållit på med dylikt, lika reaktionärt som hans pyssel med versmått och rim.

Malmberg ägnade under sina sista levnadsår möda åt att reda ut och redovisa varför han i början av 1920-talet hade fascinerats av Hitler, förvisso utan att ta steget över i dennes läger. Som åtskilliga modernister hade han vid den tiden intresserat sig för allierade i kampen mot borgardömet och för en ny människa men till skillnad från dem hesiterat. Hans öppenhjärtighet och intellektuella redbarhet gav emellertid vapen åt sådana som ville marginalisera honom, närmare bestämt kulturradikalerna.

Vennberg ställde sig i spetsen för en modernism tömd på omstörtande idéinnehåll och reducerad till litterär stil. Den svenska forskningen om honom har inte intresserat sig för dikterna i *Den svenske nationalsocialisten*. Exegetiken ägnas den av diktaren sanktionerade kanon. Vennberg visade aldrig någon

vilja till fullständig redovisning och ärlig prövning av sitt förflutna. Han teg och ägnade sig framgångsrikt åt kulturpublicistiskt maktspel.

Med föreliggande volym vill vi bidra till att bryta sönder det nyss anförda rollmönstret och att bringa rättvisa åt Bertil Malmberg. Vi vill ge tydliga belägg för att allt allmänt tal om nazistanstrykning leder tanken alldeles fel. Malmberg var under Tredje rikets dagar, en period då människors mod och moraliska halt reellt sattes på prov, en av de verkligt aktiva svenska antinazisterna. Betecknande är den höga uppskattning som en annan hängiven antinazist, Herbert Tingsten, ägnar honom i sina memoarer. Vi vill också punktera en annan, delvis konkurrerande myt, den enligt vilken Malmberg väsentligen skulle ha varit en världsfrånvänd estet. I det här publicerade materialet framträder han i stället som ytterst tidsmedveten och tidsengagerad, som ett tidsvittne av ytterst osvensk apparition, mer upptagen av och informerad om det politiska och intellektuella skeendet ute i världen än vad som är brukligt i knäckebrödslandet.

I Bertil Malmberg förenas den om diktens avsidesnatur måne esteten och den sensible och skarpsinnige deltagaren i tidens skeende. Häri ligger ingen motsättning. De båda sidorna i hans författarroll är varandras förutsättningar. I detta framstår han som en utpräglad företrädare för romantikens och modernismens konstkult, där udden vänds mot den materiella nyttan, borgerligheten och massamhällets utslätning av all förfinad andlighet och individualitet. Bekännelsen till konstens särskilda värden gäller människans hela existens som kulturvarelse. Inom den här traditionen omhuldas föreställningarna om dikten som en livs- och samhällsomvandlande kraft. Hos åtskilliga av Malmbergs europeiska samtida kom dessa estetiska förhoppningar att stegras till ödesdigra politiska ambitioner. Själv förblev han dik-

tens engagemang trogen, genom hela författarskapet i en därmed förbunden, djup fascination inför det politiska skeendet och dess lockelser.

Det går inte att ta miste på att Malmberg även i sin ungdoms mest renodlade framträdanden som esteticist gjorde sig bemärkt som en stark och profilerad aktör på det offentliga samtalets
20 scen. När han i *Stockholms Dagblad* 1910, 21 år gammal, lät införa en depesch om »Det litterära stridsläget« i Strindbergsfejden var det huvudsakliga ärendet att försvara Oscar Levertin, som hade blivit föremål för hårda attacker från Bengt Lidforss. Men artikeln formar sig till en apologi för skönhetslidelsens heroism – en hållning som alldeles tydligt är stridbar:

> Det är icke sant, som d:r Landquist säger, att esteticismen icke är något, för hvilket man går i döden. Tvärtom kan den litterära historien uppvisa ett helt galleri af gestalter, hvilka alla hvarit martyrer för en ren och aristokratisk skönhetslidelse. Ju mer differentieradt ett själslif blir, desto mer sammanträngas verkligheten inom det egocentriska pentagrammets växelspel af ljus och skugga. Esteticismen förnimmer det omgifvande lifvet som man förnimmer hafsbruset i en mussla, på en gång mera fjärran och mera klart. Essencen af tillvarons lust och kval utlöser sig i det njutningsvemod, som är främmande för verklighetens lössläppta brutalitet.

I det svar som Malmberg 45 år senare lämnade på en litterär enkät i *Röster i Radio* är tonläget ett annat, men det är ungefär samma syn på diktandets oeftergivliga individualitet som kommer till utryck. Redaktörens robusta fråga – »Betraktar Ni dikten som ett instrument för påverkan, propaganda, eller är skrivandet för Er en rent privatpersonlig angelägenhet och dess inverkan på läsarna en för Er likgiltig sak?« – fäster just genom

sin brist på insikt i dessa villkor uppmärksamheten på någonting väsentligt i Malmbergs egenart:

> Någon önskan att påverka läsare ungefär som en föredragshållare påverkar eller vill påverka ett auditorium är mig inte medveten. Det betyder inte att jag är nöjd med att tala för vinden. Jag avser inte att förmå någon till beslut, att sätta människor i rörelse inom en värld av skenbar allmängiltighet; däremot är jag högeligen begiven på att väcka förledande ekon i ensamma sinnen. För att uppnå något sådant – om det är möjligt – är jag beredd att göra bruk av den teknik jag eventuellt lärt av erfarenheten. Mitt förhållande till den tänkte läsaren är på en gång passivt och erotiskt. Det kan möjligen kallas en relation på sugande avstånd, om det nu säger något.
>
> (*Röster i Radio* 1955:48, svaret lätt bearbetat också i *Förklädda memoarer*, s. 193)

De båda citaten pekar också på Malmbergs djupa samhörighet med traditionen från Charles Baudelaire – och med den mästare som han var noga med att tillfoga som modernismens veritable portalfigur, Friedrich Hölderlin, romantikens ojämförlige »bärare av revolutionära ferment, av framtid och riktning«. Malmbergs identitet och särprägel som modernist visar sig i hans reflektioner kring dessa anförvanter. Hos båda uppmärksammar han det formfulländade, hypnotiskt suggestiva välljudet och dess uttryck för en uppfattning av dikten som besvärjelse och vision ur själens avgrund. Essän om »Att översätta Baudelaire« i *Prisma* 1949 utmynnar i en intressant utläggning om den djupare innebörden av fransmannens stränga verskonst:

> formslaverit är obrytligt i detta diktarskap, en nödvändig sinnebild för Baudelaires schopenhauerska inspiration, för

känslan av människans träldom och vanmakt, hennes fatalitet under materiens bojor, under kroppsligheten, under individuationen, under den upprepningens och återkomstens lag mot vilken hon uppreser sig – evigt och förgäves.

22 Karakteristiken förefaller i lika mått giltig för några av Malmbergs egna paradnummer, i synnerhet »Dårarna«. Författaren till diktsamlingen *Orfika*, utgiven 1923, beskrev året före Hölderlin som »icke en besjungare av upphöjda ideal, utan själv en sång, en mystisk röst, talande ur djupet av en orakelhåla«. Citatet är hämtat ur hans understreckare i *Svenska Dagbladet* om Norbert von Hellingraths banbrytande forskning om Hölderlin som skådare och profet, vilken blev föremål för kultiskt intresse i kretsen kring Stefan George. Om dessa sammanhang kan man läsa i Enar Bergmans eminenta avhandling *Diktens värld och politikens. Bertil Malmberg och Tyskland* 1908–1928.

Som framgår av vårt urval återkommer Malmberg till det besvärjande välljudets och formsinnets modernister, i synnerhet själsfränderna inom den tyska kultursfären som Hölderlin, George, Hugo von Hofmannsthal och Gottfried Benn. I likhet med exempelvis Gunnar Ekelöf och dennes personligt valda kanon av *valfrändskaper* företräder Malmberg en egen linje inom svensk poesi i fråga om vari modernismen och dess antecedentia består. Till skillnad från Ekelöf har emellertid hans historieuppfattning och värdering av den moderna diktens väsentligheter nästan helt kommit att sakna efterföljd bland svenska författare, kritiker och litteraturforskare. I dessa omständigheter ligger en förklaring till att Malmberg framträder i ett så ensamt majestät i svensk poesi. Enligt den knäsatta uppfattning som fortfarande gäller, blev han hastigt modernist på ålderns höst då han under åren efter 1945 övergick till att dikta i en art av fri (och raffinerad) vers som låg närmare den segrande

40-talsmodernismens stil – detta trots att han vid ett otal tillfällen värjde sig mot etiketteringen och pekade på en annan, livslång utvecklingsgång och värdegrund. Hans eget perspektiv på den modernistiska traditionen är mer insiktsfullt och inspirerande. Ett vackert exempel på det är hans iakttagelser från 1949 om »den stora hallucinationspoesien« hos Strindberg, i »framför allt Ensam, denna rörande journal, skriven av en gammal man i studierummets stillhet, medan fantasiens vidunder och demoner sova vid hans fötter sin lätta och korta sömn«.

Bertil Malmberg var förtrogen med formupplösningens modernism ett kvartssekel innan den svenska 40-talsmodernismen började publicera sina första alster. I en tid då den svenska poesin ännu var helt oanfäktad av den högmodernistiska aktivismen i Europa, bodde Malmberg i München 1917–1928 och kunde på nära håll studera de militanta rörelser som tävlade om att få realisera drömmarna om att forma den Nya Människan. Till dem hörde inte bara kommunisterna och nazisterna. Under novemberrevolutionen 1918, med dess blodiga slut i rådsrepublikens sammanbrott i maj 1919, fann Malmberg att de radikala münchenlitteraterna spelade en icke försumbar roll – hatets och upplösningens estetik sågs nu kunna realiseras med politiska medel: »De älskade starka retelser och expressionistisk revolutionsromantik, de hade bokmänniskans djupa förkärlek och reverens för det primitiva (som de fattade ytterst litterärt) och drömde om galgar, artistiskt ordnade på Marienplatz och fyllda med prydligt upphängda geheimeråd.« (*Utan resolution*, s. 82)

Den ena starka värdegrunden för Malmberg att avvisa varje samverkan eller pragmatisk allians med totalitära politiska rörelser är redan given: den estetiska autonomins princip går som en röd tråd genom hans författarskap. I »Min syn på modernismen« i *Stockholms-Tidningen* 4/1 1950 kommenterar han åter denna princips politiska konsekvenser, på tal om »surrealismer-

na«, vilka han finner »desto brukbarare som paradigmer ju mer de utrensat och avsvurit vissa engagement med den ryska kommunismen«:

> Så länge en politisk rörelse är upprorisk, känner eller låtsar den sig befryndad och besläktad med det upproriska i dikten, men i det ögonblick den begynner att konsolideras visar den sin rätta natur: då börjar den te sig ojämförligt mycket aggressivare mot det avancerat litterära än varje övervintrad, fördröjd och fördrömd konservatism hos ett åldrande samhälle, som ger ögon åt de tvetydiga och har sin egen fina nyansering, åtminstone i farhågan och det elegiskt skuggade. Detta få vi nu inte tyda så som om modernismen vore politiskt förbunden med det borgerliga. Intet är oriktigare. Det modernistiska i litteraturen är alltid detsamma som anarkism.

En förklaring till Malmbergs övergång från bundna versformer till fria, »modernistiska«, under åren efter andra världskriget ligger i den här frågan om politisk förbundenhet. När de totalitära ideologierna och den samhällsomvälvande dikten slutgiltigt befunnits inkommensurabla, och det friare skrivsättet nu blev lyrikens allmänna idiom i Sverige, upphörde stilen att associeras med aktivism, politiska massrörelser och andra försyndelser mot den estetiska autonomin. Malmberg kunde träda in på en arena som erbjöd konstnärligt frisinne och gott umgänge med andra hallucinationsrealistiska skalder.

Den andra värdegrunden för Malmberg att avvisa varje samröre med totalitära politiska rörelser är lika given. Redan volymens första artikel, lovsången till Verner von Heidenstam som han 16 år gammal fick införd i *Polstjärnan*, talar om »idealitet«, »jämlikhet för alla« och diktaren som »de betrycktes målsman«. Det är tidiga uttryck för Malmbergs humanism, övertygelsen

om att ingenting står över den enskilda människan och att dikten spelar en avgörande roll för att hävda hennes värdighet.

Werner Aspenström har i sin fina minnesteckning av Bertil Malmberg (*Svenska Akademiens Handlingar*, 1987) uppehållit sig vid de motsatta dragen i hans karaktär. »Malmberg hade ju en bortvänd sida«, skriver Aspenström, »rakt motsatt den oförvitligt eller älskvärt borgerliga, en lust att sjunka, att 'besudla sig', att 'gå på grönbete i helvetet'.« Dessa samexisterande temperament tycks osökt kunna associeras med de nämnda värdegrunderna, den hängivne, ansvarslöse estetens, och den medborgerlige humanistens. Men sådana dualiteter leder ofta tanken i fel riktning. Inte så få av Malmbergs dikter berör dessa klyftor i hans väsen och broarna som slås däröver. I högtidsdikten till Svenska Bokförläggareföreningens 100-årsjubileum 1943 är ämnet allvarligt nog. Den handlar om den pågående världsbranden som startats av dem som tände bokbålen. Men det är knappast någon uniformerad beredskapsdikt som Malmberg har i åtanke för att värna det hotade Ordet. En helt annan kår mobiliseras under bokförläggarnas sambandstjänst:

> Det sitter en mumlande skara
> förhäxad vid månbleka stup,
> girig på välklang och trolldom
> ur laglösa djup.
> Men er medlande vilja har skapat
> ett tidlöst fördrag
> mellan det nattliga riket
> och den mänskliga ordningens dag.

För att närmare begrunda egenarten av Malmbergs humanistiska övertygelse kan man stanna till vid en intressant passage i modernismartikeln från 1950. Frågan gäller här vad det var som skilde Hölderlin

från den goetheska humanism varifrån han utgick. Jag föreställer mig, att humanismens teoretiska kärna kan sammanfattas i formeln: verklighetsuppfattning genom bildningsmedvetande, medan tesen för det hölderlinska skulle bli: bildningsmedvetande uppfattat som verklighet. För den humanistiska klassicismen är alltså bildningsmedvetandet det medium genom vilket det verkliga inpassas i ordningar, i bildgrupper, i släktskaper, i natursammanhang; för Hölderlin åter ter det sig, ingalunda som ett medium för något annat, utan som föremål för visionärt skådande (och lyssnande).

Längre fram fäster Malmberg uppmärksamhet på »den trivialisering av humanismens formel som finnes i satsen: det verkliga uppfattat genom ett temperament«. Enligt den djupare uppfattning av humanismen som Hölderlin och Malmberg delar har således bildningsmedvetandet sin egen befintlighet – en inre men universell värld att söka kunskap och leva i. Humanisten och esteten är alltså en och densamme.

Flera av Bertil Malmbergs kommentatorer har betonat författarskapets karaktär av avancemang genom dyrköpta erfarenheter och ständiga om- och självprövningar. Att läsa Malmberg är ibland förenat med ett fruktbart obehag – ett slags välbefinnande som han själv skattade högt. Det har förstås att göra med hans omvittnade fascination för själens nattsidor och hans precisa, illusionsfria observationer av de sammanhang där »endast fasans medalj / osynlig / under rockslaget / har giltighet«. Men det beror också på hans produktiva frisinne och sätt att framställa saker på i djup respekt för läsarens fattningsförmåga – vilket i dag framstår som otidsenligt: här görs inga reverenser till förment folkliga opinioner. Som lärorikt anstötlig framstår exempelvis hans analys av »*den geniale konstnärens* anti-

demokratiska position« i »Diktkonsten och den segrande demokratien« 1917:

> Den demokratiska lifsåskådningen och den poetiska drömmen hafva åtminstone *ett* gemensamt: känslan af det närvarandes eländighet, men de söka sig hän mot polärt motsatta horisonter. *Hvad diktaren åtrår*, det är ett olympiskt skönhetslif, ett tyngdlöst sväfvande, en gudomlig lätthet – det är den själiska friheten, det absoluta oberoendet af materiella villkor. *Hvad massan åtrår*, det är tillfredsställandet af kroppsliga drifter, den fysiska tillvarons största möjliga harmonisering, en inträdd jämvikt mellan behof och tillgång. *Hvad diktaren fruktar*, det är den andliga förstelningen, själens köld och materiens triumf. *Hvad massan fruktar*, det är fattigdomen och hungern, olusten och mödan.

Diktarens uppgift är inte att reproducera den allmänna, populära eller knäsatta uppfattningen. Inte heller i rollen som tidsvittne. Den principen skulle Malmberg få skäl att återvända till i sin inträngande studie av »Ungdomskulten i Tredje riket« 1937. Det är en tänkvärd essä, inte minst i vår tid av ungdomskult, populism och konsiliansmentalitet.

PETER LUTHERSSON ANDERS MORTENSEN